

...Mielőtt azonban belemegyek a vitába, szeretném megjegyezni, hogy leveletem az Elnök úrhoz intéztem – noha az Elnöknének is szolt –, s miután az Elnökné válaszolt rá, fel kell tennem, hogy nézeteik, legalábbis engem illetően, fedik egymást. Így tehát ez a levél viszont az Elnöknéhez szolt, de természetesen az Elnök urat is szeretném meggyőzni arról, hogy milyen alapvető tévedéseket tartalmaz az Elnökné szenvedélyes, igazságtalan, de ennek ellenére őszinte, emberi levele.¹

A politikai részt illetőleg nem válaszolok, mert azt az Elnök úr péntek esti beszéde megcáfolta. Remélem, hogy ez a beszéd most már egy végleges álláspontot jelent. Nincs senki, aki nálamnál jobban örülne ennek. Ismétlem: tiszta szívből kívánom, hogy az Elnök úr és az Elnökné megbékéljenek önmagukkal, a magyar néppel, és mielőbb hazatérjenek. A beszéd azonban újra megerősített abban, hogy milyen igazam volt, amikor az Elnök úr vívódásaira utaltam. Micsoda változások és ellentmondások kavarnak össze az elmúlt hónapokban! Kedves Elnökné, ne haragudjék, de előttem kár ezt titkolnia. És mindezt nem rosszallásból mondom. Miután jómagam is tudom, hogy mit jelent az effajta vívódás, értékelni tudom annak fájdalmait, keserveit és még szépségeit is. És azt is hiába tagadja, hogy magányosak. Az angolok lehetnek jóbarátok, de magukat ...a magyarsághoz köti vagy a magyarságtól szakítja el a sorsuk. A központi probléma mégis a magyar probléma, minden más másodlagos...

Gondolkozott-e az Elnökné azon, hogy ebben a második Károlyi-ügyben egyetlen 40 éven aluli ember nem adott az Elnök úrnak igazat? Nézzen körül, hogy kik írnak cikkeket az Elnök úr huzavonájának igazolására! Jászi, Hajnal Jenci, Göndör, otthon Nagy Vince stb... Amikor kijötték Magyarországból, Október szent volt a számomra, de most, hogy az októbertáktól Párizs óta egész a mai napig mást sem hallottam, mint Október szüntelen dicséretét, helyesebben öndicséretét, megint el kell múlni egy pár évnek, amíg a szentsége a szívemben helyreáll. Megértem, hogy azok, akiket ártatlanul vádoltak s mindig csak becsmélő szavakkal illettek, pszichológiailag belekényszerültek ebbe az öndicséretbe, de sajnos közben egy másik világesemény zajlott le, és az emberek annyit szenvedtek, hogy az októberták szenvedései elhomályosodtak mellette. Azt is tudom, hogy Október milyen magas morális értékkel bír, s hálát adnék a sorsnak, ha a jelenlegi nemzedék olyan erkölcsi értékkel bírna, de mint már említettem, ez a morális erő megmerevült, nem tudott többé élő, ható erővé válni, nem tudott kinyílni az ifjúság számára...

Amikor 1935-ben a pártot, amelyhez rendkívüli erős kötöttség fűzött, otthagytam, mindig ott bujkált bennem a hűtlenség maró önvádja. Ezért nem fordultam ellene soha olyan hűtlen, gyilkos hassliebe² érzéssel, mint Koestler vagy az Elnökné, még akkor sem, amikor nagyon felhalmozódott bennem a keserűség. Ezért kerültem hozzájuk közel a népfront időszakban újra, és ezért oldódtam boldogan fel, amikor Oroszország, ahogy már előzőleg hirdettem és reméltem, megkezdte antifasiszta háborúját és háborús politikáját. Ezért írtam még Tangerben, 1941-ben „Válaszút” című versemet, amellyel már ekkor nyíltan lekötélteztem magam érzelmileg és eszmeileg a kommunisták mellé, noha sok kérdésben még (Művészet, marxizmus értelmezése) még korántsem egyeztem meg velük. Tehát az Elnökné merőben téved, amikor azt állítja, hogy én csak akkor folytattam kommunista politikát, mikor az oroszok Budapestre értek. Polányinak nem az elméletét, hanem túlfantáziáló, kombinatív gyakorlatát és Ignotus-ellenes ármánykodását támadtam, akár Richter és a többi kommunisták is. Ignotus nekem ma is sokkal jobb barátom, mint Polányi, és összehasonlíthatatlanul jobban szeretem, de ez a barátság kérdése, sem Polányival, sem Ignotussal nem egyezem meg mindenben. Polányi éppúgy nem kom-

munista, mint Ignotus, s kettejük között az a különbség, hogy Ignotus egy eklektikusabb, hajlékonyabb, megértőbb ember, míg Polányinak egy kiépített, végleges rendszere van. Polányi a boldogabb ember, mert absztrakt lény, aki az elméletben él, míg Ignotus Pali nem tud és nem akar elméletbe zárkózni. Polányi elméletét a kommunisták éppúgy nem fogadják el, mint az Elnökné, legfeljebb csak pozitívnak, értékesnek és barátságosnak tartják. P. pl. különbséget tesz a kapitalizmus különböző megnyilvánulásai között, míg az oroszok nem. Emellett Polányi nem helyesli és nem fogadja el az orosz külpolitikát minden vonatkozásában, s ennek még az LMK-ban tartott előadásában is kifejezést adott. Ő csupán a Zilliacus-féle gyakorlati vonal elméleti vetülete. Ezt Cole³ és Zilliacus⁴ is értékeli. Az Elnök urat pedig nemcsak hogy szereti, de politikailag döntő fontosságú tényezőnek tartja, és nincs más vágya, mint az Elnök urat otthon látni. Igazságtalan az Elnökné, amikor nem értékeli a Slavonic Review-ban az Elnök úrról írt kitűnő cikkét.

De nagyon elkalandoztam. Ott tartottam, hogy milyen nagy szerepet játszott elhatározásomban a hűségkomplexum. És azt bizonyítottam, hogy noha részlet- és nem politikai jellegű kérdésekben néhány ponton eltértem a kommunista állásponttól, nagyjában ittlétem óta az ő politikai vonaluk alapján láttam és értékelttem az eseményeket. Hiszen ebben az Elnök úr is – legalábbis ideológiai vonatkozásban – egyetértett velem. Emlékszem, számtalan vitát folytattunk az Elnöknével, s a vitákban az Elnök úr és én közös platformon álltunk. Ez tagadhatatlan. Csak később kezdődött a törés, előbb szinte láthatatlanul, belül, mint legutóbbi levelemben írtam, később egyre erősebben, sajnos elsősorban pszichológiai okok miatt...

Ezek után nyilvánvaló, hogy csöppet sem pártkommunista, hanem abszolút egyéni, magánlevelet írtam, belső kényszerűségből és kötelességből. Ne féljen Elnökné, nem vagyok senkinek sem a megbízottja. Szembeköpném magam, ha az Elnök úr ügyében nyilvánosan akárcsak egy célzást tennék. Sajnos jómagam is súlyosan kompromittáltam magam, amikor haza még a legbizalmasabb barátaimnak és rokonaimnak is azt írtam, hogy az Elnök úr jön, s a késelemnek semmiféle politikai oka nincs. Ezenkívül biztosítottam őket arról, hogy az Elnök úr kiáll a baloldalért, és soha nem fog még a hallgatásával sem a jobboldal segítségére lenni. Elküldhetem a levélmásolatokat... Nem, Elnökné, éppen hűségkomplexumom miatt, *soha, de soha nem volnék képes* lenni bármilyen, az Elnök úr ellen intézett támadásban. De ugyancsak soha, de soha nem leszek hajlandó az Elnök úrnak olyasmiben igazat adni, amire nemcsak ideológiai meggyőződés, de minden ideológiától mentes erkölcsi lelkiismeretem sem adhat engedélyt. Igenis segíteni szerettem volna, a megbékélést előmozdítani, a félreértéseket tisztázni. És még valamit: legalább olyan lelkesen és igaz szívvél szerettem volna az Elnök urat a magyar köztársaság elnökének látni, mint az októbristák, akik most azért melengetik úgy az Elnök urat, mert ez egocentrizmusuknak megfelel, mert az Elnök úron keresztül egy kicsit magukat babusgatják, mert örülnek, hogy az Elnök úr megosztja velük a „nagy sérződött” szerepét, és mert mélyről jövő kommunistaellenes érzelmeiket így szabadjára engedhetik. Az egymásra következő nemzedékek soha nem értik meg egymást. Lehet, hogy valamikor majd mi is így állunk majd szemben az ifjúsággal, de éppen ez a fő oka annak, hogy mindenáron haza akarok menni. Az emigrációnak pusztító hatása van. Bármilyen rossz is legyen az otthoni helyzet, bármilyen fertőzött légyen is a magyar nép, bármennyire alacsony legyen is az erkölcsi érték, a kivetettség mindennél rosszabb. Mi szerencsések vagyunk, hogy nem kell 27 évig idegen televényben növekednünk, mert hiába, az elszakadottság, a gyökér nélküliség rontó hatása felmérhetetlen. Az Elnöknének és az Elnök úrnak az volt a szerencsájuk, hogy kozmopolita nevelésben részesültek, hogy gyermekkorukban el voltak zárva a magyar világtól, és így sokkal kevésbé érzik

ezt. De nézzenek körül a régi emigránsokon. Aki nem kereskedő vagy lélek nélküli polgár, mind bogaras, komplexumos, éppen csak a világban lebegő ember lett. Láttam Fényest, láttam Kérit, láttam Hajnal Jencit, láttam Barta Lajost,⁹ láttam Pobudát, láttam még sok mást és mondhatom, hogy semmi, de semmi közül nincs a jelenhez vagy a jövőhöz, mert nekik az Idő megállt 1919-ben. A legtöbben értékes, tehetséges emberek, de értékeik, tehetségeik a múlton való rágódásban, zavaros elméletekben, modoros hiúsági manírokból öröklődnek fel. Néhányat megmentett a világnézeti hűség, de ez a hűség is bele van ágyazva egocentrikus énjükbe és nem látszik ki belőle.

Ezért döbbsentem meg, amikor az egyetlen fiatal és komplexum nélküli ember közülük, maga a vezér, Károlyi Mihály is beleesett ebbe a sértődöttségi állapotba. És azért örültek a többi októbristák ennek. Ez aztán végérvényesen igazolja őket.

Még sok mindenről lehetne beszélni, de nem akarom elnyújtani a levelet. Higgye el Elnökné, hogy nem vagyok „fáradt” vagy „opportunistá”. Ignotus Pali a megmondhatója, hogy nincsenek ambícióim. Nincs szükségem, lelki szükségem sem politikai szereplésre, sem vezető szerepre. Egyetlen lelki szükségletem, hogy ne hagyjam el azokat, akikhez tartozom, ne üljek fel énem kételkedő és a szocializmust veszélyeztető sugalmainak, mint a szektariánusok, akik azután a dolgok logikus erejénél fogva egy szép napon azon veszik észre magukat, hogy egy követ fújnak a Lady Listowelekkel, mint Koestler vagy Menczer Béla. (Koestlerhez rendszeresen feljár a dzsentri Stankovich.) És még valami van, ami döntő nálam: szeretnék végre írni, kifejezni magam, és annak élni, ami a hivatásom. Ebben igaza van az Elnöknének, de viszont ha nem volnék meggyőződve arról, hogy ezt mint kommunista tehetem, akkor nem lennék kommunista. Látom, hogy sző sincs a régi pártmerekvegről, propagandaművészetéről, és az íróknak teljes szabadságuk van. Persze ezzel a szabadsággal nem lehet visszaélni... Én akkor szoktam egy-egy napra boldog lenni, ha egy verset vagy egy esszét megírok. Ezt megtehetném akkor is, ha szociáldemokrata lennék. A kommunista pártot valószínűleg azért fogom választani, mert ideológiai meggyőződése, hogy ők csinálják meg az új kereszténységet, azt az egyetemes vallást, amely megment a szorongásoktól, a bizonytalanságtól, vagy senki. A gyenge, humanisztikus próbálkozásokkal könnyedén elbánik a reakció. Quislingekről beszélni nagyon felületes dolog. Bálint György megölt barátom írta egyszer, hogy attól mert az asztalnak és a szárnak egyaránt négy lába van, még nem egyformák. Oroszország nem képvisel felsőbbrendű fajt, és ahogy a New Statesman is írta, az egyetemes eszmékből meríti forrásait. Ezenkívül lehetőséget ad arra, hogy a különböző kultúrák továbbfejlődjenek. Ez nekem, aki egyrészt az egyetemes eszmék alapján állok, másrészt a nyelven és a gyermekkoromon át mélyen kötődöm a magyarsághoz, nagyszerűen megfelel lelkileg. Nekem – olvassa el Déry gyönyörű cikkét a magyar nyelvről – életfontosságú, mindennél fontosabb a magyar kultúra megőrzése. Ezt csak a fasizmus vagy a reakció veheti el tőlem. Ez ellen pedig csak egy valamirevaló erő létezik, és az Oroszország. Többek között ezért is vagyok oroszbarát. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem vágyom egy angol–orosz szintézisre. Nincs más vágyam, mint ezt a békét, ezt a szintézist megérni, s látni a baloldal összefogását Európa-szerte. Ezt kívánom támogatni az írással is. Azonban, ha mégis összezsugorodna a sor, a sors kijelölte a számomra, hogy hol álljak. Nem tudom a Kellermann-féle – egyébként bizonyára őszinte – szektariánus reménytelenséget követni. Sem az eszem, sem a szívem nem tud olyan utakra vinni, amelyeken keresztül nem jutok el sehová. Fájdalmas dolog, ha barátok eltávolodnak egymástól, de egy barátért sem lehet feláldozni tízet, százat, a közösséget, a hovatartozást. A hűség sokszor keresztezi egymást [sic!], de vannak törvényei. Az ember először a családjához, azután a maga teremtette közösségéhez, a közösségen belül a barátokhoz kötődik. És most értem el a Londoni Magyar Klubhoz. Itt, ebben a kis közösségben

egyetlen olyan ember nincs – Richter volt –, akinek lelkileg kitárnám magam, akivel irodalomról vagy akármiről árnyalatos, belső beszélgetéseket folytatnék, egy sincs közülük, akivel úgy tudnék beszélgetni, mint az Elnöknel. Azonban van egy testvéri közösség, ami összeköt velük és rajtuk keresztül azokkal az otthoniakkal, akik itt legalább 50 öntudatlan cselédből faragtak öntudatos szocialistát. Ha látná, hogy mint varrnak, hogyan dolgoznak a magyar segélyért! Ezeket a dolgokat nem lehet lekicsinyelni. És csiszolni, nevelni lehet őket. Sógornóm⁶ leveléből láthatja, hogy ők is hogyan nevelik meg a művészet számára a most még „rossz ízlésű” átlagkommunistákat. Az első harcot mindig a párton belül kell megvívniok, de a hangsúly azon van, hogy a párton belül. Én is azon igyekszem, hogy új szempontokat, új lehetőségeket tárjak fel nekik. Szűsz becsületes, okos organizátor, jóérzékű politikus, de nem művészlélek. Ezt nem is várhatjuk el mindenkitől. A Londoni Magyar Klubban otthonra leltek olyanok, akik a mi szervezetünkben idegenül érezték volna magukat, mert hiszen annak egész más célja, magasabbrendű hivatása volt: angolok megnyerése, a külfölddel való érintkezés. Ők itt egy kis magyar közösséget teremtettek, és ez dicséretre méltó. Hogy vannak közöttük, akik nem nevelődtek meg? Ez igaz, de ez mindig így van. Nem lehet mindenkit egyszerre megnyerni. De az előadásokon keresztül sokan nevelődtek. Legutóbb előadást tartottam a felszabadulás óta megjelent magyar könyvekről. Nem azt mondtam, hogy minden remek és csodálatos, hanem megérttettem velük, hogy egy új rendszerben soha nem virágozik fel az irodalom máról holnapra. A francia forradalom gyümölcsei a sokkal később jelentkező Balzacok, Flaubert-ek, Victor Hugok voltak. Én igyekeztem megértetni velük, hogy a propaganda még nem irodalom. Ezt kell csinálni. Ez nem opportunizmus. Persze ha lenézzük őket, akkor meg sem hallgatnak. Van a Londoni Magyar Klubban néhány lány, akiknek szolidaritási érzékük, lelki kultúrájuk, önfeláldozásuk, baráti készségük messze felülmúlja a legfinomabb intellektuelekét is. Ez már nagy dolog. És még az sem igaz, hogy nincs közöttük egészen magasrendű ember is. Pl. Újvári Anna és barátja, Erdélyi elérik azt a nívót, mit az Elnökne egy intellektueltől igényel. Pedig kommunisták.

Talán megérttettem az Elnöknel magatartásomat. Fáj, hogy olyan sokban különbözünk, de talán lehet szeretettel különbözni, és lesz egy alap, amiben meg tudunk egyezni. Ignótus Pali, akit nagyon szeretek, szintén különbözik tőlem, mégis olyan megértően tudunk egymással mindenről beszélni. Hiszen én nem vagyok merev, politikailag elvakult ember. Választottam, de sajnós, igen, azt kell mondanom, sajnós nem tudok teljesen fegyelmezett lenni, mert ha az lennék, akkor nem is írtam volna meg ezeket a leveleket. Éppen ezért arra kérem az Elnök urat és az Elnöknet, hogy hagyjanak ki a politikai ügyekből, de hallgassák meg a véleményemet, mint tárgyilagos és jóakarátú megfigyelőt. Ne várjanak tőlem igent vagy nemet, hanem őszinte, becsületes véleményt. Talán egyszer rájönnek arra, hogy igazam van. És értsék meg, hogy vannak emberek, akik nem tudnak mást tenni, mint amit a szívük és az eszük diktál nekik.

PIL 704. f. Havas-levelek (fogalmazvány)

¹ Havas levele válasz Károlyiné számunkra ismeretlen levelére, amely ezek szerint férjével egyetértésben írt szakító levél lehetett, miután úgy érezték, a hazatérés küszöbén nincs már szükségük Havasra, aki közel három éven át volt Károlyi gyakorlati és politikai ügyekben igen hasznos titkára. Károlyiné jól látta, hogy miután Havas szívvel-lélekkel a kommunisták oldalára állt (noha a KP-ba soha többé nem vették fel), nem adhatnak neki olyan teljes bizalmat, ami egy személyi titkárnál szükséges. Havas közel 12 oldalas, saját lelkivilágát hosszan elemző, irodalmi példákat hozó leveléből csak azt közöljük, ami Károlyi személyére és politikájára vonatkozik.

² Gyűlölet-szeretet (német).

³ G. D. H. Cole angol történész, szociológus, a történeti szociológia és a munkásmozgalom-történetírás úttörője (The Common People stb.). A Fabianus Társaság vezéralakja, a Munkáspártban a népfrempolitika tekintélyes híve.

⁴ Konni Zilliacus 1945-ben munkáspárti képviselő, a balszárny egyik hangadója volt. 1949-ben a kormány külpolitikájának bírálata miatt kizárták a Munkáspártból, 1952-ben visszavették. A sem a kommunista, sem a szociáldemokrata elveket el nem fogadó baloldali szocialista tipikus megszemélyesítője.

⁵ Barta Lajos, Fényes László – a felsoroltak „októbrista” emigránsok, akiket Havas Londonban vagy Párizsban ismert meg.

⁶ Major Tamásné.

210. HATVANY LAJOS KÁROLYI MIHÁLYHOZ

(Oxford, 1946. március 18.)

Kedves Mihály!

Kéthly Anna, ki most Oxfordban gyűjt erőt a londoni, megerőltető „seasonra”, amely rá vár, elhozta nekem a nemzetgyűlés 1946. febr. 14-i ülésének naplóját: Károlyi Mihály érdemeinek törvénybeiktatásáról szóló javaslatról. Majd elviszi Neked is.

Megrendülve olvastam a beszédeket, amelyek melletted s októberi forradalmunk mellett elhangzottak. *Ennél szebb, nagyobb, teljesebb elégtételt élő ember még nem kapott*, s mi, kik híveid vagyunk, számodra nem is álmodhattunk. Megint tévedtem, mint annyiszor az életben, amikor a te hetvenedik születésed napja alkalmával, a te rehabilitációd dolgában némi keserű skepsist fejeztem ki. A te eseted megdönti azt a Guizot-féle tételt, amely szerint: „Les hommes qui font les révolutions sont toujours méporses per ceux qui en profitent.”¹ S tán jobb, hogy ez a megbecsülés nem jelent az adott körülmények közt olyan hatalmat, amelyek a te élő szoboralakodat megcsonkíthatnák vagy bemocskolhatnák. Nagyon szép, Deák Ferenc-i szerep vár rád, ha hazatérsz, s egy ország járul elébed: bölcs tanácsért.

A sok szónak *csekély* alja: Ezt a vitát az emigráció számára pamfletben kell kiadni. Akár Práger barátunk, akár az egyik klub adja ki, nem fog ráfizetni. S ha hazatérsz, ott-hon is ki kell adni. Írok e tárgyban Faragó László barátomnak, ki a javaslat pompás előadója volt. Aki közülünk ezt a füzetet olvassa, kiveszi a te *nagyszerű* elégtételedből a maga kis részét. Olvasás közben olyan 1918-as lelkesedés fogott el, mint az Astoria balkonján. Loli egész éjszaka nem aludt az izgalomtól.

Kézcsók, minden jót a grófnőnek – téged meghajszolt sorstársi szeretettel köszönt – igaz embered

H. Laci

P. S.

Ha a beszédeket elolvasod, nem zárkozhsz el a belátás elől, hogy igaz híveid: a *szociáldemokraták*. A kisgazdák jószándékúak, de nem intelligensek, a kommunisták (nem jogtalanul) kritizálják az októberi forradalmat. A parasztpárt szónokán megérzik, hogy csak formális kötelezettségnek tesz eleget.² *Ne higgy magyar a németnek*, számodra készült változata: *Ne higgy, grófom, a parasztnak*. Tégy mindent érte, de ne: *vele*. Nem is tetsz más, mert nem tartanak *veled*.

PIL 704. f. 82. 6. e. (eredeti)

¹ „A férfiak, akik megvetették a forradalmak alapjait, mindig csak megvetést kapnak azoktól, akik profitálnak belőle.” (francia)

² Erdei Ferenc. A KP szónoka Andics Erzsébet, az SZDP-é Szeder Ferenc, a Kisgazdapárté Gulácsy György. Károlyi sem az emigrációban, sem itthon nem adatta ki saját méltatását. Faragó és Andics beszédét közli: *KMVI*. 423. és köv.